

Kulturmiljöer vid Biskopstorp o Vapnö mosse

LÄNSSTYRELSEN
HALLANDS LÄN

- resultat av en landskapshistorisk inventering

Biskopstorp. Historisk hävd och framtida skötsel

Länsstyrelsen i Hallands län

Enheten för naturvård & miljöövervakning

Meddelande 2007:24

ISSN 1101-1084

ISRN LSTY-N-M-07/24.SE

Tryckt på Geson Sverige AB

Författare: Gunilla Simonsson och Krister Larsson, ALLMA Natur och Kultur.

Kulturmiljöer vid Biskopstorp och Vapnö mosse

- resultat av en landskapshistorisk inventering

Pär Connelid

KULA HB

Innehåll

Inledning och översiktlig presentation av resultaten.....	1
Karta och tabell över inventerade lämningar.....	3 - 4
Inventeringsresultaten – en närmare presentation.....	5
<i>Den fossila åkermarken.....</i>	6
<i>Bebyggelselämningar och äldre tomtmiljöer.....</i>	11
<i>Hägnaderna.....</i>	14
<i>Kommunikationshistoriska lämningar.....</i>	15
<i>Övriga lämningar.....</i>	17
Avslutande synpunkter.....	17

Kulturmiljöer vid Biskopstorp och Vapnö mosse

Inledning och översiktlig presentation av resultaten

Kula HB har på uppdrag av naturvårdsenheten vid Länsstyrelsen i Hallands län utfört en landskapshistorisk inventering inom det blivande naturreservatet vid Biskopstorp samt inom det intilliggande, sedan 2001 existerande reservatet Vapnö mosse. Inventeringen utfördes under sammanlagt tio dagar våren 2006, huvudsakligen före lövsprickningen.

Figur 1. Inventeringsområdenas belägenhet cirka en mil norr om Halmstad.

Endast drygt 100 meter skiljer de båda ytorna åt (jfr fig. 3 nedan). Biskopstorpsområdet faller ungefär till hälften inom Kvibille och Slättåkra socknar medan Vapnö mosse ligger i såväl Holms som Enslövs socknar. Den sammanlagda inventeringsytan uppgår till 1152 hektar, där det blivande Biskopstorpsreservatet är klart störst med 924,1 hektar. Naturreservatet Vapnö mosse är 227,6 hektar stort.

Arbetet omfattade en närmast fullständig avsökning av reservatsområdena, med avsikten att i första hand registrera tidigare ej upptäckta fornlämningar. Eftersom antalet objekt som kunde klassificeras som fast fornlämning redan i ett tidigt skede visade sig vara relativt begränsat kom inventeringen till stor del även att beröra torp, stenmurar och liknande, d.v.s. sådana objekt som enligt nuvarande antikvariska rutiner i flera fall registreras som s.k. övrig kulturhistorisk lämning i FMIS (f.d. "fornminnesregistret").

Arbetet inriktades på att registrera samtliga påträffade objekt men med hänsyn till tidsåtgången var det inte möjligt att lägesbestämma och beskriva alla stenmurar och äldre vägsträckningar (jfr vidare nedan).

Inventeringsområdena utgörs till största delen av gammal utmark tillhörig Biskopstorp kungsgård och omkringliggande gårdar och byar. Endast vid Kleva och Knaggared i västligaste delen av det stora området samt i anslutning till några sent etablerade torp berörs f.d. inägomark.

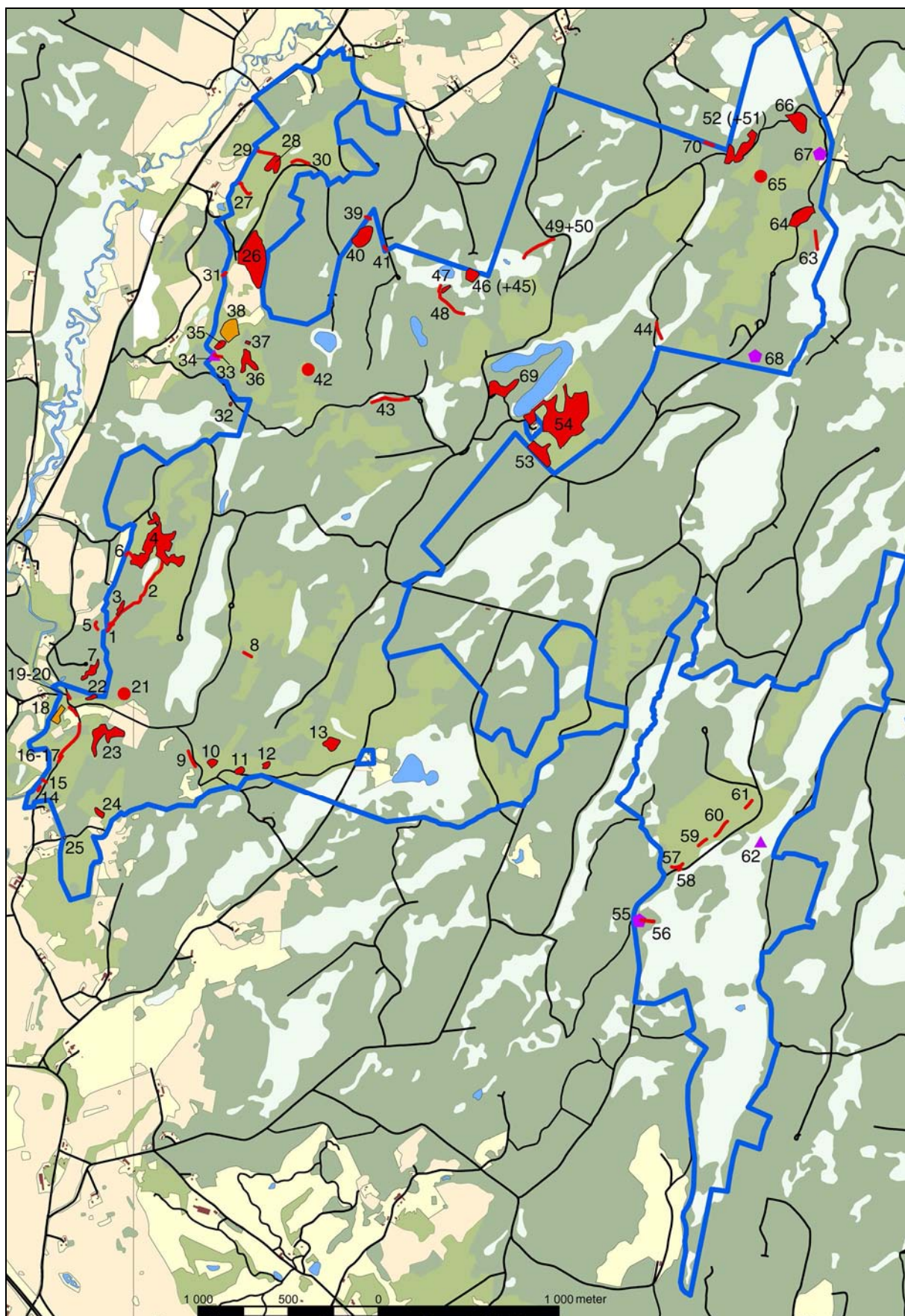
De påträffade lämningarna redovisas dels i kartbilden på nästa sida, dels i tabellen på efterföljande sida. Av den sistnämnda framgår också deras antikvariska status. Efter färdigställandet av denna rapport kommer även en anmälan av de objekt som utgör fast fornlämning respektive övrig kulturhistorisk lämning att lämnas för registrering i FMIS.

Som redan nämnts resulterade inventeringen i relativt få lämningar som uppfyller de nuvarande kraven på att klassificeras som fast fornlämning. Även antalet övriga kultur lämningar är förhållandevis lågt om man jämför med vad som brukar framkomma vid detaljerade inventeringar i skogsmark inom länet (jfr exempelvis Connelid 2006: *Nya fornlämningar i Sibbarps och Gällareds socknar*, Kula HB Rapport 2006-12-22). Förklaringen till detta är dels att det rör sig om f.d. *utmark*, dels områdets naturgeografiska beskaffenhet. Det är framför allt den påtagligt varierade topografin, med ett stort inslag av berg och torvmarker, som gjort att området inte berörts av exempelvis brons- och järnålderns agrara expansionen. Spåren efter denna är ju ofta finns rikligt representerade i många halländska skogsområden. De fysiska förutsättningarna i form av utrymme och lämpliga jordarter har på de flesta ställen här helt enkelt omöjliggjort odling i större skala.

Som framgår av figur 3 påträffades huvuddelen av kulturlämningarna inom det tilltänkta reservatsområdet vid Biskopstorp; i reservatet Vapnö mosse finns endast några äldre vägsträckningar samt ett par husgrunder som sammanhänger med torvbrytning. Generellt sett grupperar sig lämningarna inom Biskopstorp-ytan längs områdets ytterkanter, på eller i nära anknytning till sentida inägomarken. *Merparten av det tilltänkta reservatets centrala delar saknar således helt, förutom en del stenmurar i fastighetsgränserna, synliga kulturvärden.*

Figur 2. Röjningsröse inom det ganska stora området (nr 26) med fossil åkermark omedelbart norr om Kleva.

Figur 3. Resultatet av inventeringen. För beskrivning av respektive objekt, se tabell på motstående sida. Underlagskarta: digitala Fastighetskartan. Beige färg=åkermark, gult=öppen mark, mörkgrönt=barrskog, ljusgrönt=lövskog, ljusblått= fuktig mark, blått=vatten.

Tabell. Inventerade lämningar vid Biskopstorp och Vapnö mosse (jfr fig. 3)

Nr	Lämning	Typ, innehåll	Status	Areal (ha)	Anm
1	Hålväg	50 meter lång	Övr kulturhist läm		
2	Hägnad	Stenmur, 500 meter lång			
3	Fossil åker	Röjningsrösen + röjda ytor	Fast fornlämning	0,2	
4	Fossil åker	Röjningsrösen m.m.	Fast fornlämning	3,3	
5	Hålväg	45 meter lång	Övr kulturhist läm		
6	Hålväg	75 meter lång	Fast fornlämning		
7	Fossil åker	Röjningsröse	Fast fornlämning	0,4	Utanför omr
8	Hägnad	Stenmur, 50 meter lång			
9	Hägnad	Gropavall, 50 meter lång	Övr kulturhist läm		
10	Fossil åker	Sentida, tillhörig backstuga	Övr kulturhist läm	0,1	Inkl husgrund
11	Fossil åker	Röjningsrösen	Fast fornlämning	0,2	
12	Fossil åker	Röjningsrösen	Fast fornlämning	0,1	
13	Fossil åker	Röjningsrösen	Fast fornlämning	0,5	
14	Hålväg	25 meter lång, "byväg"	Fast fornlämning		
15	Hägnad	Gropavall, 15 meter lång			
16	Hålväg	180 meter lång, "byväg"	Fast fornlämning		
17	Hålväg	50 meter lång, "byväg"	Fast fornlämning		
18	Gårdstomt	Knaggared, enl äldre kartor	Övr kulturhist läm		FMIS nr 103
19	Hålväg	60 meter lång, "byväg"	Fast fornlämning		
20	Hålväg	30 meter lång, "byväg"	Fast fornlämning		
21	Fångstgrop?	Osäker, 4 m diam	Övr kulturhist läm		
22	Fossil åker	Enstaka röjningsrö	Övr kulturhist läm	0,1	
23	Fossil åker	Röjningsrösen	Fast fornlämning	1,2	
24	Stenbrott	Byggnadslämn e d i söder	Övr kulturhist läm	1,8	
25	Gårdstomt	Gisslabol (Svensgård)	Övr kulturhist läm		FMIS nr 108
26	Fossil åker	Röjningsrösen m.m.	Fast fornlämning	3	
27	Hålväg	100 meter lång	Fast fornlämning		
28	Fossil åker	Röjningsrösen	Fast fornlämning	0,5	
29	Hägnad	Stenmur, 100 meter lång			
30	Hålvägar	3 st, den längsta 100 meter	Övr kulturhist läm		
31	Hålväg	30 meter lång	Övr kulturhist läm		
32	Fossil åker	Enstaka röjningsrösen/tippar	Övr kulturhist läm		Utanför omr
33	Hägnad	Gropavall, 25 meter lång	Övr kulturhist läm		
34	Gränsmärke	Visarsten	Övr kulturhist läm		
35	Fossil åker	Röjningsrösen m.m.	Fast fornlämning	0,2	
36	Fossil åker	Röjningsrösen	Fast fornlämning	0,6	
37	Fossil åker	Sentida åkerlycka	Övr kulturhist läm		
38	Gårdstomt	Kleva, enl äldre kartor	Övr kulturhist läm		
39	Hålväg	30 meter lång	Övr kulturhist läm		
40	Fossil åker	Röjningsrösen m.m.	Fast fornlämning	0,9	
41	Hålväg	20 meter lång	Övr kulturhist läm		
42	Fångstgrop?	Osäker, 4 m diam	Övr kulturhist läm		
43	Hägnad	Stenmur, 200 meter lång			
44	Hägnad	Gropavall, 95 meter lång	Övr kulturhist läm		
45	Husgrund	Svensalyckan, torp e.d.	Övr kulturhist läm		
46	Fossil åker	Sentida, till Svensalyckan	Övr kulturhist läm	0,4	
47	Fossil åker	Sentida, trol till Svensalyckan	Övr kulturhist läm	0,1	
48	Hägnad	Stenmur, 235 meter lång			
49	Hägnad	Gropavall, 115 meter lång			
50	Hägnad	Stenmur, 85 meter lång			
51	Lägenhetsbebygg.	Bäckadal, torp	Övr kulturhist läm		FMIS nr 124
52	Fossil åker	Sentida, till Bäckadal	Övr kulturhist läm	1,2	
53	Fossil åker	Sentida, med äldre inslag	Fast fornlämning	0,9	
54	Fossil åker	Sentida	Övr kulturhist läm	5,4	
55	Husgrunder	2 st, varav en torvlada	Övr kulturhist läm		Torvtäkt
56	Färdväg	Vägbank, 70 meter lång	Övr kulturhist läm		Torvtäkt
57	Färdväg	Hålväg, 70 meter lång	Övr kulturhist läm		
58	Färdväg	Hålväg, 15 meter lång	Övr kulturhist läm		
59	Färdväg	Hålväg, 25 meter lång	Övr kulturhist läm		
60	Färdväg	Hålväg, 100 meter lång	Övr kulturhist läm		
61	Färdväg	Hålväg, 55 meter lång	Övr kulturhist läm		
62	Gränsmärke	Visarsten	Övr kulturhist läm		
63	Hägnad	Stenmur, 100 meter lång			
64	Fossil åker	Sentida åkerlycka	Övr kulturhist läm	0,9	
65	Gravlikn lämning	Stensättning? 8-9 m i diam	Övr kulturhist läm		På krön
66	Fossil åker	Sentida åkerlycka	Övr kulturhist läm	0,8	
67	Husgrund/historisk	Linbastu, 7 x 4 meter	Övr kulturhist läm		
68	Husgrund/historisk	Lada eller liknande, 3 x 3 m	Övr kulturhist läm		
69	Fossil åker	Sentida, till Kroksjöholm	Övr kulturhist läm		
70	Hägnad	Gropavall, 50 meter lång	Övr kulturhist läm		

De framinventerade lämningarna domineras stort av *fossil åkermark* och *kommunikationshistoriska spår*. De förstnämnda utgörs dels av sentida odlingsmiljöer kring torp och liknande bebyggelser, dels av äldre lämningar som kan ha ett förhistoriskt och/eller medeltida ursprung. Den äldre typen av odlingslämningar har en klart västlig utbredning inom området och huvuddelen uppträder i nära anslutning till de historiskt kända inägomarkerna i Suseåns dalgång allra längst i väster.

Kommunikationslämningarna utgörs främst av hålvägar av olika slag och (sannolikt) varierande ålder. Vid sidan av hålvägarna finns ett flertal mindre körvägar som troligen använts för uttransport av virke under 1900-talet, vilka dock av bl.a. tidsskäl inte kunde prioriteras i detta skede. En välbevarad sådan vid Kleva syns f.ö. på rapportens framsida. Med hänsyn till att de nära sammanhänger med den dominerande markanvändningen inom reservaten, så kan det vara lämpligt att komplettera den här genomförda inventeringen med avseende på dessa lämningar.

Bland de övriga lämningarna märks torpbebyggelser med tillhörande odlingsmark, hägnader i form av stenmurar och gropavallar samt de äldre tomterna för bebyggelsen vid Kleva (nr 38 i fig. 3), Knaggared (nr 18) och Gisslabol (nr 25). De båda förstnämnda bebyggelsemiljöerna är mycket välbevarade och innehåller förutom husgrunder även en hel del andra formelement.

Inga säkerställda gravar påträffades vid inventeringen. Endast en anläggning, belägen på Silverberget i nordöstra delen av Biskopstorpssområdet (nr 65), har ett läge och utseende som påminner om en grav, men sannolikt är det inte heller här fråga om en sådan. Frånvaron av gravar bekräftar den avsaknad av förhistoria som redan de befintliga uppgifterna i FMIS antydde. Området har, som redan påtalats ovan, av allt att döma endast i ringa omfattning berörts av den förhistoriska odlingen.

Någon detaljerad kontroll av äldre lantmäterikartor har inte genomförts inom ramen för detta arbete. Kartornas innehåll redovisas (bl.a. i form av historiska kartöverlägg) istället i den skogshistoriska utredning som ALLMA Natur och Kultur utfört på länsstyrelsens uppdrag. En preliminär rapportversion av denna, daterad 2006-02-24, har använts här. För en närmare orientering kring den skogshistoriska utvecklingen och förändringar av markanvändningen i olika delar av området under den senaste århundradena hänvisas därför till ALLMA:s arbete.

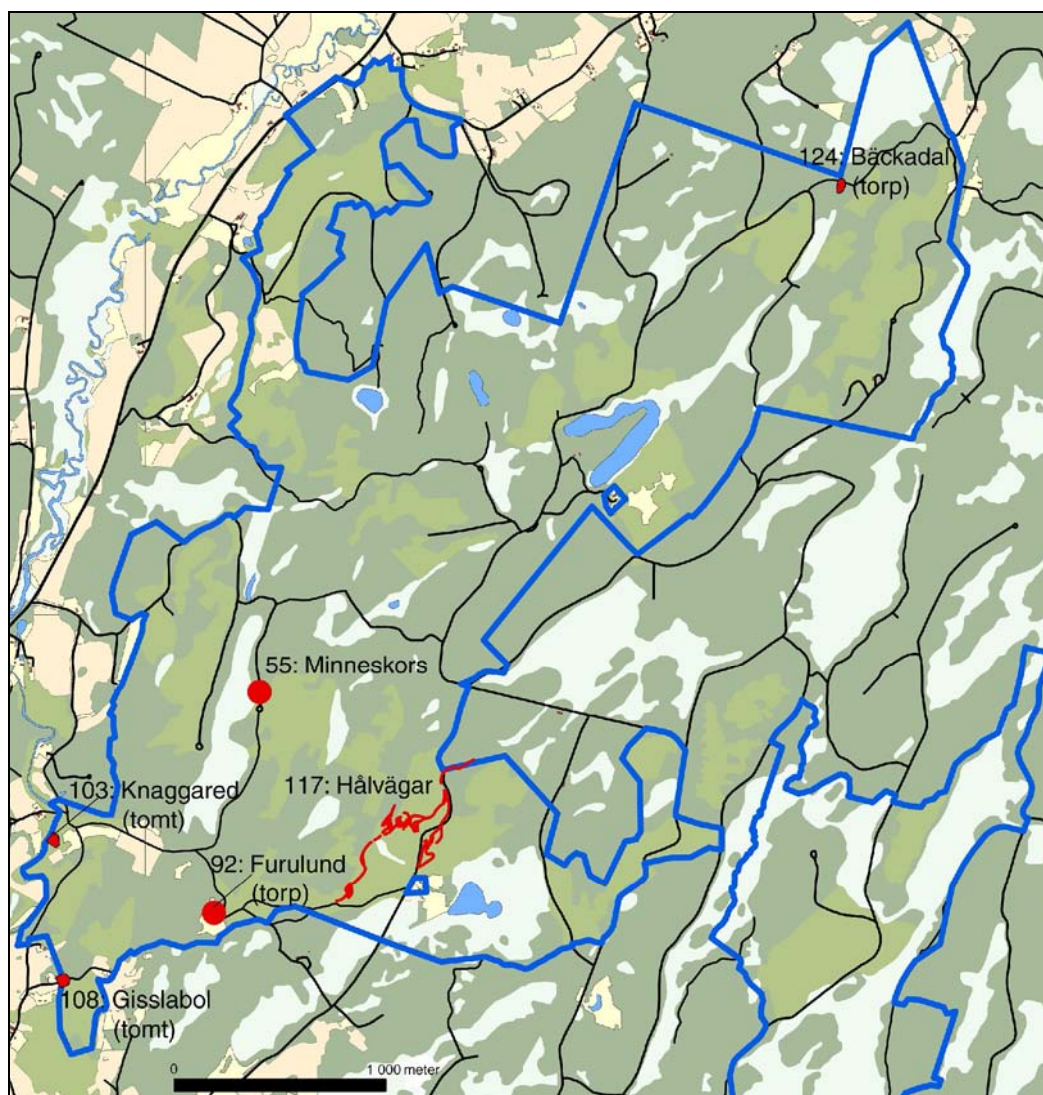
Föreliggande rapport ska endast betraktas som en ”teknisk” redovisning av inventeringsresultaten. Som kommer att framgå nedan är tolkningarna kring flera av lämningarna osäker och det krävs fördjupningar i form av återbesök, detaljerade kontroller mot äldre kartmaterial och – inte minst – arkeologiska insatser för att nå en närmare kunskap kring kulturlämningarnas funktion och ålder. Förslag till fördjupade analyser av det sistnämnda slaget diskuteras efterhand i redovisningen nedan.

Inventeringsresultaten – en närmare presentation

Inventeringen innebar en förutsättningslös kontroll av i stort sett *all* mark inom de båda reservatsområdena. Av praktiska skäl lämnades naturligtvis större, sammanhängande fuktiga partier därhän. De flesta lämningarna mättes in med handhållen GPS som vanligtvis medgav en noggrannhet på +/- 10 meter eller bättre.

Före inventeringen fanns bara några enstaka objekt registrerade i FMIS inom Biskopstorpssområdet. För Vapnö mosses del fanns överhuvudtaget inga registeruppgifter. Som framgår av kartan på nästa sida rör det sig endast om ett fåtal objekt vid Biskopstorp, där endast det omfattande systemet med hålvägar (nr 117 i FMIS) längst i söder formellt var

klassificerade som fast fornlämning. De övriga lämningarna utgörs av ett minneskors i järn (nr 55 i FMIS), ett par torplämningar (Bäckadal/nr 124 och Furulund/nr 92) samt två äldre gårdstomter (Knaggared/nr 103 och Gisslabol/nr 108).

Figur 4. Tidigare registrerade kulturlämningar inom Bishopstorpområdet. Nummer enligt FMIS. Endast halvågssystemet nr 114 var klassificerat som fast fornlämning.

Den fossila åkermarken

Av figur 3 ovan framgår att fossil åkermark bara påträffades inom Bishopstorpområdet. Denna kan, som redan nämnts, grovt sett sägas vara av två slag: områden dominerade av röjningsrösen med ett ålderdomligt utseende och som ligger utanför den brukade marken på äldre kartor samt lokaler med ett mera varierat forminnehåll i anslutning till sentida torp eller backstugor.

Med hänsyn till formspråket är det rimligt att anta, att de två större lokalerna vid Kleva i norr (nr 26 i fig. 3) och Knaggared i söder (nr 23) har ett förhistoriskt ursprung. Röjningsrösen har här en allmänt ålderdomlig karaktär, är överlag flacka och med ett steninnehåll som avslöjar att de tillkommit genom successiv röjning under relativt lång tid. Några tydligt utbildade terrasskanter och högre ("toppigare") rösen inom Kleva-lokalen indikerar odling under senare perioder, kanske under medeltid. Under alla omständigheter rör det sig på båda platserna om ytor som inte är i bruk under 1700- och 1800-talen. Båda lokalerna uppträder på jämn mark (vid Kleva dock sluttande) i direkt anslutning till den

historiskt kända odlingsmarken. Vid Kleva utgör de en direkt fortsättning på åkermarken i det äldre kartorna och har i stort sett samma omfattning arealmässigt. Kleva-lokalen nr 26 är f.ö. en av inventeringsområdets mest ”publika” och tillgängliga; den fossila åkermarken ligger i halvgammal, gles bokskog och de enskilda formerna är lätta att se.

Figur 5. Det fossila odlingslandskapet norr om Klevas moderna åkermark ligger i en gles bokskog. Foto: Pär Connelid.

Vid Kleva finns ytterligare tre fossila åkerområden på eller i omedelbar närhet av den tidigare inägomarken. 350 meter norr om det stora området nr 26 finns ett 50-tal ålderdomliga röjningsrösen i fin bokskog (nr 28). Såväl belägenheten som formerna i sig talar även här för hög ålder. Det samma gäller för ett drygt 0,5 hektar stort område med röjningsrösen i den betydligt mer kuperade terrängen strax söder om Klevas gamla tomt (nr 36). Precis som inom område nr 26 vid Kleva kan delar av området ha ”återanvänts” under någon period efter det att huvuddelen av formerna tillkommit, hypotetiskt under exempelvis medeltid.

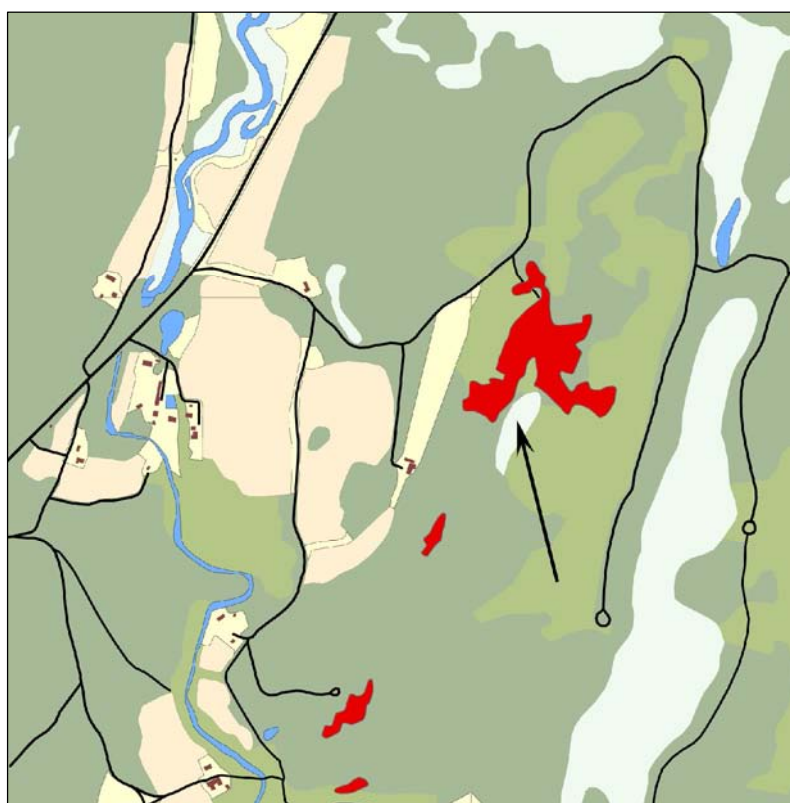

Figur 6. Ålderdomligt röjningsröse i den kuperade terrängen strax söder om Klevas gamla tomt. Foto: Pär Connelid.

Det relativt stora fossila åkerområdet på Kalvaberget (nr 4) kan ha en delvis annorlunda historia. Arealen på cirka tre hektar i kombination med de enskilda formernas karaktär tyder på att området kan ha varit ganska intensivt odlat under en längre period. Det skulle i praktiken här kunna vara fråga om odlingsmarken tillhörig en försvunnen, medeltida gårdsenhet. De fossila formerna utgörs till största delen av röjningsrösen men vid en närmare betraktelse går det att identifiera flera svagt utbildade, men tydliga terrasskanter och hak. Rösena ligger ofta placerade längs kanterna på odlingsytorna, intill naturliga impediment som fuktig mark och berg i dagen. Den varierade topografin i området gör att åkerytorna delvis är starkt terränganpassade.

Några spår efter en övergiven bebyggelse inom område 4 påträffades inte i samband med inventeringen våren 2006, men en sådan kan mycket väl finnas. Flera lämpliga lägen för en sådan finns i både norra och östra delen av lokalen. Formerna är överlag mycket lätta att se och området är mycket lättillgängligt, vilket gör det lämpligt för exempelvis detaljkartering och/eller stickprovsmässig undersökning i syfte att datera ett eller flera rösen.

En för dateringen av de fossila formerna inom område 4 synnerligen intressant indikation utgörs av den pollenanalys som nyligen genomförts i torvmarken omedelbart söder om lokalen. Det rör sig här om ett avlångt kärr vars norra del i praktiken omsluts av den fossila åkermarken. Enligt uppgift från Matts Lindbladh på SLU/Alnarp, som utfört analysen, finns en tydlig topp för odlingsindikatorerna (med bl.a. råg) under perioden 1200–1500. Med tanke på den nära rumsliga kopplingen mellan provtagningspunkten och de fossila formerna samt det faktum att just denna nivå i pollendiagrammet är tillförlitligt daterad, torde det knappast råda något tvivel marken inom område 4 verkligen brukats under medeltiden. Pollenanalysen stärker således i hög grad hypotesen att det här är fråga om medeltida odlingsmark, vilken övergivits under den senmedeltida agrarkrisen eller senast under 1500-talet.

Figur 7. Läget för den nyligen pollenanalyserade våtmarken omedelbart söder om område 4.

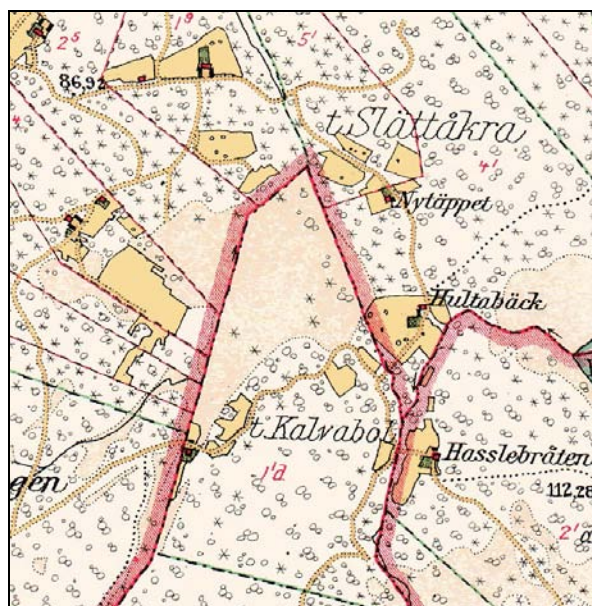
Lokalerna 11-13 i södra delen av Biskopstorpssområdet är alla mycket små (< 0,5 ha) och ligger ett stycke ut på den gamla utmarken. Vid inventeringen kunde 5–10 rösen iakttas på varje plats. Rent morfologiskt rör det sig här om röjningsrösen med ett klart ålderdomligt utseende men det är naturligtvis utan undersökning omöjligt att närmare uttala sig om åldern. De skulle kunna vara förhistoriska men de små ytorna i kombination med att fossil åkermark saknas på intilliggande, topografiskt lämplig mark talar inte för en så hög ålder. Troligen rör det sig istället om tillfälliga uppodlingar på utmarken under historisk tid, kanske i form av lyckor som använts återkommande under relativt korta perioder. Närheten till Knaggareds gamla inägomark kan tyda på att odlingen utgått därifrån.

Den här typen av arealmässigt begränsade odlingsområden är ganska vanligt förekommande men ”fångas upp” och kan bedömas på ett akekvat sätt först när man, som här, får möjlighet att söka av ett stort område systematiskt. Skulle de verkligen representera periodisk odlingsverksamhet på utmarkerna har de ett stort informationsvärde, eftersom den typen av dynamik annars är svår att få grepp om i samband med landskapshistoriska analyser. De är därför lämpliga att provundersöka inom ramen för eventuella fördjupade landskapshistoriska analyser i området. Det är naturligtvis också av stort intresse i den övriga kunskapsuppbyggnaden kring markanvändningens förändringar inom reservatsområdet att försöka bedöma intensiteten och omfattningen på ett dylikt utnyttjande av utmarken. Det delvis av Gudrun-stormen svårt skadade området nr 40 öster om Kleva (något större än nr 11–13) kan möjligen ha en likartad historia.

Övrig fossil åkermark som påträffades i samband med inventeringen inom det blivande reservatsområdet vid Biskopstorp kan knytas till sentida bebyggelse av typen torp och backstugor. Den största lokalen härvidlag utgörs av odlingsmarken tillhörig det förmodligen under senare delen av 1800-talet etablerade torpet Kroksjöåsen. Till största delen rör det sig här om mycket sent (mitten av 1900-talet) brukade ytor. Hela miljön utgör dock en väl bibehållen agrar helhet präglad av småskalighet och med ett ganska stort inslag av formelement som delvis gör det möjligt att studera åkermarkens utveckling. Bland annat finns några välbevarade ytor som upptagits på fuktig mark. På några ställen finns ytor med mer ålderdomlig karaktär, exempelvisvis intill fastighetsgränsen i sydväst. Här återfinns områdets mäktigaste terrasskanter. På ett par ställen uppgår terrassernas höjd till 0,75 meter, vilket kan tyda på att marken brukats *före* torpetableringen under 1800-talet. Det är inte omöjligt att delar av området varit ianspråktaget för odling redan under medeltid men att det, i likhet med åkermarken på Kalvaberget, lagts öde under senare delen av perioden.

På Kvinnåsen längst i nordost finns tre stycken, ungefär ett hektar stora områden med sentida odlingslämningar. Samtliga är belägna i granskog och särskilt de två nordligaste är mycket välbevarade och kan sägas ha ett stort upplevelsevärde. Område nr 52 utgörs av åkermarken till torpet Bäckadal, vars bebyggelse även finns kvar i form av två husgrunder i sydväst (se fig. 9 på nästa sida). Åkermarken utgörs av välröjda, plöjda ytor med enstaka kvarlämnade röjningsrösen. Huvuddelen av rösena ligger emellertid längs åkerkanterna och i öster avgränsas den gamla inägomarken av en vällagd stenmur. Som framgår av kartbilden på nästa sida var området ännu bebott och brukat vid tiden för den äldsta ekonomiska kartans – ”häradskartans” – utgivande omkring 1930. Enligt en skylt på platsen användes det från 1860-talet och fram till ungefär 1945.

På häradskartan framträder också, strax nordost om Bäckadal, det fossila åkerområdet nr 66. Även här rör det sig om en mer eller mindre sammanhängande odlingsyta, där stenmaterialet ligger deponerat i rösen och tippas runtomkring.

Figur 8. Småskaligt odlingslandskap längs norra kanten av Kvinnåsen. Utsnitt ur den äldsta ekonomiska kartan från omkr. 1930. Skala 1:20 000.

Figur 9. Rester efter torpet Bäckadal. Huset framträder i nedre vänstra delen av kartan ovan. Foto: Pär Connelid.

Det tredje området (nr 64) med sentida åkerlämningar finns inte med på den äldsta ekonomiska kartan men torde tidsmässigt ligga någonstans mellan denna och kartorna från 1800-talets mitt. Att detta område är något äldre än de två andra ovannämnda, framgår av att rösen i högre grad ligger kvar på själva odlingsytorna.

Ytterligare ett par mindre områden med fossil åkermark av sen 1800-tals- eller tidig 1900-talstyp finns i anslutning till bebyggelselämningarna efter Furudals backstuga och (torpet?) Svensalyckan i södra respektive norra delen av reservatsområdet. Formspråket är mest varierat vid Svensalyckan (röjningsrösen, terrasskant och omramande stenmur), medan endast en stenmur och en del spridd röjningssten anger läget för åkermarken på den förstnämnda platsen. Furudals backstuga beboddes enligt en uppsatt skylt av "Skräddar-Nisse" fram till omkring år 1900.

Bebyggelselämningar och äldre tomtmiljöer

Som framgått ovan finns välbevarade bebyggelserester på flera platser inom framför allt Biskopstorpssområdet. Även vid Vapnö mosse finns ett par tydliga husgrunder (nr 55). Det rör sig här om rester efter byggnader som använts i samband med torvtäkt under 1900-talet. Två tydliga huslämningar finns på platsen, dels en 10 x 25 meter stor husgrund närmast vägen i väster, dels en mindre (se fig. 10) närmare mossen. Den större har fungerat som torvlada medan den mindre, som delvis har prydligt, kallmurade sidor, använts för att hantera torven som transporterats in från mossen via en anslutande vägbank. Den sistnämnda är mycket välbevarad och bidrar tydligt till att framhäva det funktionella sambandet mellan husen och den intilliggande, täktade mossen.

Figur 10. Rester efter bebyggelsen som användes i samband med torvbrytningen vid Vapnö mosse. Foto: Pär Connelid.

Även inom Biskopstorpssområdet finns rester efter ett par friliggande byggnader med lite speciell karaktär. Det rör sig här dels om en linbastu (torkhus för lin) vid Kvinnåsens östra ”fot” i nordost (nr 67), dels en svårtolkad lämning när Silverbergsvägen en kilometer längre söderut (nr 68). Den senare mäter endast 3 x 3 meter och är ingrävd i svagt sluttande mark; det rör sig möjligen om en liten backstuga men mest sannolikt är att den burit upp en lada av något slag.

Som redan nämdes i samband med genomgången av den fossila åkermarken ovan finns välbevarade husgrunder vid flera av backstugorna och torpen i Biskopstorpssområdet (jfr fig. 9). Huslämningarna ligger i samtliga fall inne bland eller i omedelbar närhet av den fossila åkermarken och bidrar således i hög grad till att höja helhetsvärdet på dessa miljöer. Samtliga (utom Svensalyckan, där skogen nyligen avverkats) ligger i granskog som sannolikt för eller senare kommer att tas ned. I några fall växer flera träd inne i själva husgrunderna, vilket kan leda till skador. Den enda allvarliga skadan som kunde konstateras på husgrunderna i samband med inventeringen gäller Furudals backstuga i södra delen av området. En nyligen anlagd körväg har här lagts över östra delen av boningshuset och dessvärre åstadkommit en större skada, bl.a. på spismuren (jfr foto på nästa sida).

Utöver huslämningarna vid torp och backstugor finns de antikvariskt och upplevelsemässigt mest värdefulla bebyggelsemiljöerna på de gamla gårdslägena vid Kleva (nr 38) och Knaggared (nr 18). Även på Gisslabols gamla tomt längst i söder finns rester efter både mangårdsbyggnad och minst en ekonomibyggnad men lämningarna är här starkt påverkade av sentida verksamhet och platsen upplevs idag som allmänt ”nedskräpad”.

Figur 11. Olyckligt vald körväg vid Furudals backstuga... Foto: Pär Connelid.

Vid Kleva finns flera välbevarade husgrunder. Tydligast är boningshuset, vilket dock tillåtit växa igen med sly under senare år. Ett större träd blåste dessutom omkull och hamnade tvärs över husgrunden vid stormen 2005. Trädet bör tas bort eftersom det rent allmänt bidrar till att förfula den annars innehållsrika och intressanta kulturmiljön på platsen. Dessutom rev det vid fallet med sig en del av den fina, höga stensyllen. Denna bör om möjligt återställas i ursprungligt skick.

Figur 12. Grunden efter boningshuset vid Kleva är kraftigt igenvuxen och drabbades dessutom av ett nedfallande träd i samband med stormen Gudrun 2005. Foto: Pär Connelid.

Bebyggelsemiljön vid Kleva utgör således som helhet en varierad och välbevarad agrar miljö. Omedelbart söder om byggnadslämningarna finns några små, delvis terrasserade odlingsytor och flera stenmurar. Stenhägnaderna bildar flera, trånga fägatsstråk ut mot den intilliggande utmarken. Ett stycke längre ut mot sydost finns ytterligare en fin fägata upp genom skogen. Tomtområdet är fortfarande relativt öppet men lövvegetationen håller på att sluta sig; i några fall har träden i stenmurarna expanderat så att stenarna rasat ut. För att bibehålla områdets karaktär av intensiv utnyttjad tomt/inägomark måste åtminstone partiella röjningar genomföras, bl.a. för att hindra att ytterligare skador uppkommer på de välbevarade kulturlämningarna. Omedelbart norr om Klevas tomt breder den ännu brukade åkermarken ut sig.

Figur 13. Fägata från utmarken in mot Klevas gamla tomt. Foto: Pär Connelid.

En liknande, innehållsrik miljö finns vid Knaggareds gamla gårdstomt i södra delen av Biskopstorpområdet, belägen omedelbart intill Suseån. Platsen var enligt texten på en av hembygdsföreningen uppsatt skylt bebodd fram till 1910. Huslämningarna i form av boningshus, ladugård och jordkällare är även här välbevarade men starkt påverkade av den täta trädvegetationen. Som framgår av bilden nedan håller rötter och omkullfallna träd delvis på att rasera de kallmurade partierna i husgrunderna. Liksom vid Kleva ligger Knaggaredstomten omedelbart intill den ännu öppna odlingsmarken längre österut. Som framgått ovan finns i anslutning till denna ett större område med ålderdomlig fossil åkermark. Från söder leder en mycket välbevarad och ovanligt lång halvväg (se fig. 16 nedan) in mot den gamla tomten. Det rör sig här förmodligen om en "byväg" av hög ålder. Sammantaget konstituerar alla dessa lämningar en agrar miljö med stort detaljinnehåll och därmed höga vetenskapliga och upplevelsemässiga värden.

Figur 14. Rötter och nedblåsta träd håller på att "bryta ned" resterna efter boningshuset på Knaggareds gamla tomt. Foto: Pär Connelid.

Hägnaderna

Stenmurar dominerar bland de bevarade hägnaderna inom båda inventeringsområdena. De är särklassigt vanligast vid Biskopstorp men förekommer på ett fåtal platser även inom Vapnö mosse-reservatet. På grund av mängden anläggningar och svårigheterna att lägesbestämma dessa på ett korrekt sätt med hjälp av handhållen GPS kunde långt ifrån alla registreras. Detta bedömdes heller inte som nödvändigt i detta skede eftersom de flesta stenmurar syns relativt väl och därmed inte är hotade på samma sätt som exempelvis låga, flacka röjningsrösen. Den antikvariska statusen på stenmurarna är dessutom vanligen inte så hög och de registreras endast undantagsvis som kulturlämningar i FMIS. Den andra typen av övergivna hägnader – de s.k. gropavallarna – registrerades dock i samtliga påträffade fall (sex stycken).

Stenmurarna förekommer över i princip hela Biskopstorpsområdet, vanligast dock på eller intill inägomark av olika slag. De är särskilt viktiga komponenter i kulturmiljöerna kring de övergivna gårds- och torplägena. Vid exempelvis Klevas gamla tomt utgör murarna i form av omramande hägnader och fägator de kanske mest karaktärsbildande inslagen bland lämningarna. I några fall skulle det här kunna röra sig om murar som tillkommit före 1800-talets skiftet.

På Kalvaberget finns rester (objekt nr 2) efter en hägnad som omramar en hage på 1861 års karta över Kalvabol. Stenmuren, som är mycket välbevarad i södra delen, är extra intressant eftersom den ”letar sig” in i det stora fossila åkerområdet nr 4 i norr. Hela konstruktionen med en avgränsad betesmark i detta avsnitt kan ju i princip gå tillbaka på att området kanske hyser rester efter en medeltida ödegård, vilket ger hägnaden ytterligare en historisk dimension. Själva stenmuren torde dock inte vara äldre än 1800-talet.

Utanför inägomarkerna, i mellersta delen av inventeringsområdet, löper stenmurarna i regel i fastighetsgränserna. Det är därför ofta raka och kan följas längre sträckor. I de flesta fallen uppfördes de i samband med laga skiftet eller vid efterföljande delningar under 1800-talet. Liksom tidigare påpekats för vägarna, vore det lämpligt att komplettera en här genomförda inventeringen med en specialregistrering av stenmurarna i de båda inventeringsområdena.

Gropavallarna förekommer både i fastighetsgränser och andra lägen på de tidigare utmarkerna samt i anslutning till inägomarkerna. Ett exempel på det sistnämnda finns strax söder om Klevas gamla tomt. Här löper en låg gropavall (nr 33) i läget för inägoegränsen på båda de gamla kartorna över gården. Den mest välbevarade och kraftiga hägnaden av det här slaget påträffades strax väster om Silverberget (nr 44; se fig. 15). Exakt vilken funktion den haft är oklart; den sammanfaller inte med någon hägnad i de äldre kartorna. Ett liknande läge, men inte lika distinkt utformat, har nr 49. Här rör det sig dock om norra begränsningen på ett ”intag” på en av kartorna från 1800-talets andra hälft. Den senare övergår f.ö. i en stenmur i östra delen.

Gropavallar är ganska vanligt förekommande i stora delar av Halland och byggdes ofta som ett komplement till stenmurar i stenfattiga områden under 1800-talet. Ett lite äldre skikt av gropavallar, tillkomna på 1700-talet, uppträder i storgårdsmiljöer av olika slag men här rör det sig oftast om tidigare inägomark. På några ställen i Halland (och i det närbelägna f.d. Kristianstads län) finns ytterligare en äldre typ av gropavallar som skulle kunna vara medeltida. De sistnämnda skiljer sig från de båda andra genom påtagligt breda vallar och diken. Ingen av de påträffade gropavallarna vid Biskopstorp förefaller vara av den äldsta typen, däremot kan det inte uteslutas att nr 44, som syns på fotot på nästa sida, skulle kunna vara äldre än 1800-talet. Vallen är här relativt kraftigt utformat och påminner delvis om de hägnader som ibland påträffas på godsens inägor i södra Halland.

Figur 15. "Pampig" gropavall i östra delen av Biskopstorpsområdet (objekt nr 44). Foto: Pär Connelid.

Kommunikationshistoriska lämningar

Vägar av olika slag dominerar således, tillsammans med den fossila åkermarken, kultur­ lämningarna i de båda inventeringsområdena. Som nämndes inledningsvis finns vid sidan av hålvägarna en typ av sent anlagda "småvägar" som använts vid virkestransporter. Dålig GPS-mottagning i kombination med längden och den relativt låga åldern innebär att dessa inte prioriterades vid inventeringen. De längsta och finaste stråken finns i slutningen norr om det stora fossila åkerområdet nr 26 vid Kleva (jfr framsidan).

Figur 16. Kraftigt nederoderad hålväg – den gamla "byvägen" – mellan Gisslabol och Knaggared (objekt nr 17). Foto: Pär Connelid.

Hålvägarna återfinns vid Biskopstorp nästan enbart på tidigare inägomark, d.v.s. främst i västra delen av det blivande reservatsområdet. Den särklassigt finaste vägsträckningen (objekten nr 14, 16–17, 19 resp. 20) påträffades mellan Gisslabol och Knaggareds gamla tomter i söder. Det rör sig här om rester efter den gamla byvägen, vilken kan studeras på

flera av de äldre kartorna. Med endast några smärre avbrott löper här en flera hundra meter lång parallell hålvägssträckning intill den nuvarande körvägen genom skogen. Den är till största delen 1,5–2 meter bred och cirka 0,5 meter djup men i något brantare terräng i söder (objekt nr 17) är djupet över 1,5 meter. Även den nuvarande vägen i sistnämnda avsnittet av allt att döma i en kraftigt nederoderad "hålväg". Det rör sig här alltså om två intilliggande sträckningar vars djup avslöjar att vägen bör vara mycket gammal. Närmare Knaggareds gamla tomt i norr löper två parallella hålvägssträckningar intill dagens väg (jfr fig. 17 nedan), vilka ytterligare förstärker bilden av att trafiken periodvis varit intensiv!

Längs stora delar av den bevarade vägsträckningen mellan Gisslabol och Knaggared växer ymnigt med träd i själva hålvägen. En viss utglesning av dessa är naturligtvis önskvärd eftersom de både genom tillväxt och i samband med omkullblåsning riskerar att skada vägen. I just det här aktuella fallet rör det sig dessutom om en väg av lite större historisk dignitet som kommer att registreras som fast fornlämning.

Andra exempel på tydligt utbildade och välbevarade hålvägar som är värda att nämnas är nr 6 och 27. Den förstnämnda löper från dalgången i väster nedanför Kalvaberget och slutar i nedre delen av den intressanta fossila åkermarken inom område 4. Det skulle här möjligen kunna finnas ett tidsmässigt samband mellan vägen och fornåkrarna. Nr 27 letar sig också från de lägre avsnitten i dalgången och upp till de på fossil åkermark rika terrängavsnitten i norra delen av Klevas gamla inägomark.

Det sedan tidigare registrerade systemet med hålvägar norr om Skogsstugan (nr 117 i FMIS), ägnades i likhet med övriga befintliga lämningar i FMIS ingen uppmärksamhet vid inventeringen. Såvitt kunde bedömas översiktligt är de korrekt lägesbestämda. Troligen är det här fråga om lämningar som uppkommit i samband med det periodvis intensiva skogsbruket som bedrivits inom området.

Figur 17. Träden växer bitvis tätt i den välbevarade gamla "byvägen" mellan Gisslabol och Knaggared (objekt nr 16). Observera att det här finns två parallella hålvägar intill den nuvarande körvägen. Foto: Pär Connelid.

Övriga lämningar

Bland övriga lämningar som påträffades i samband med inventeringen märks några rågångsmarkeringar (nr 34 och 62), ett stenbrott vid Gisslabol (nr 24), ett par misstänkta fångstgropar (nr 21 och 42) samt en gravliknande lämning på Kvinnåsen (nr 65). Sannolikt finns flera stenbrott och rågångsmarkeringar att upptäcka. När det gäller fångstgroparna är det högst tveksamt om det verkligen rör sig om sådana. Båda är visserligen ganska stora, fyra meter i diameter, men saknar nästan helt de typiska, omgivande kantvallarna.

Den stensättningsliknande lämningen i högt läge uppe på Kvinnåsen har en diameter på 8–9 meter och är cirka 0,5 meter hög. I södra delen finns stenar som kan tolkas som en kantkedja men avgränsningen i övrigt är alltför osäker för att registrera den som en säker grav. Den nästan totala avsaknaden av andra gravar eller misstänkta sådana i Biskopstorpssområdet talar för att det inte heller här rör sig om en sådan.

Figur 18. De äldre vägschildarna inom inventeringsområdena kan också sägas vara kulturhistoriska minnesmärken värda att spara för framtiden. Foto: Pär Connelid.

Avslutande synpunkter

Som framgått av redovisningen ovan är de framinventerade lämningarna mycket ojämnt fördelade inom de båda inventeringsområdena. I naturreservatet Vapnö mosse framkom endast några få objekt medan de mer talrika kulturmiljöerna vid Biskopstorp främst uppträder på eller i direkt anslutning till de historiska inägomarkerna i väster. På de f.d. utmarkerna i områdets centrala delar finns framför allt stenmurar och en del äldre vägsträckningar.

Inventeringsresultaten bekräftar den bild som på förhand kunde utläsas ur FMIS, d.v.s. området har ur agrar synvinkel endast varit extensivt utnyttjat, såväl under förhistorisk som historisk tid. Exempelvis finns inte några stora, sammanhängande arealer med förhistoriskt fossilt odlingslandskap av typen röjningsröseområden. Den påtagliga avsaknaden av gravar är i detta sammanhang därför helt logisk. Förhistorisk odlingsverksamhet har emellertid sannolikt förekommit i anslutning till någon eller några av de historiska inägorna i västra delen av Biskopstorpssområdet; hypotetiskt både vid Kleva och Knaggared.

Den landskaphistoriskt kanske mest intressanta miljön utgörs av ett ungefär tre hektar stort område med fossil åkermark i norra delen av Kalvaberget (område nr 4). Formerna domineras av röjningsrösen men deras karaktär och inslaget av avslutningsformer, såsom terrasserings- och hak, gav redan vid inventeringstillfället upphov till misstanken om att den kan vara medeltida. Antagandet bekräftas av den pollenanalys som SLU i Alnarp

nyligen genomfört på torv från det intilliggande kärret omedelbart söder om den fossila åkermarken. Den odlade arealen är här i praktiken tillräckligt stor för att kunna kopplas till en självförsörjande gård under perioden ifråga. Det skulle alltså genom fördjupade inventeringar möjligen gå att identifiera ett gårdsläge med bevarade husgrunder någonstans inom detta område.

Område 4 är således ur både vetenskaplig och ”publik” synvinkel ett av de lämpligaste objekten att jobba vidare med när det gäller att öka kunskapen om markanvändningens förändringar i ett längre tidsperspektiv inom den blivande reservatsytan vid Biskopstorp. Genom detaljkartering och provgrävning av några stickprovsmässigt utvalda anläggningar skulle det vara möjligt att med en relativt liten arbetsinsats få ett närmare grepp om den fossila åkermarkens kronologi och karaktär. Skulle det visa sig att området även innehåller bebyggelse lämningar från medeltid blir det riktigt intressant, eftersom sådana ”kompleta” miljöer än så länge endast är kända på ett tiotal ställen i södra delen av landet. En detaljkarta över det fossila odlingslandskapet är också ett utmärkt verktyg för att på skyltar, broschyrer och liknande illustrera det konkreta landskaphistoriska innehållet.

Ytterligare några lokaler med fossil åkermark framstår som lämpliga att fördjupa i detta avseende, i första hand kanske genom provgrävning men även med kartering. Det gäller här främst de större ytorna med röjningsrösen vid Kleva och Knaggared. För att förstå hur delar av utmarken röjts och odlats under historisk tid skulle det också vara intressant att försöka datera några av rösena på lokalerna 11–13 öster om Knaggared.

När det gäller den framtida skötseln med avseende på kulturmiljöinnehållet måste detta naturligtvis i hög grad bedömas mot bakgrund av de övergripande naturvårdsintressena och målen för dessa. Med hänsyn till kulturlämningarnas begränsade omfattning och spridning inom de båda reservatsområdena torde det dock knappast innebära någon konflikt att på ett fåtal platser inrikta den framtida hävden så att de kulturhistoriska sammanhangen tydliggörs och förstärks.

Flertalet av de bevarade kulturlämningarna har en lokalisering och karaktär som gör att några detaljerade synpunkter på den framtida skötseln inte behöver formuleras. För stenmurar, hålvägar, mindre områden med fossil åkermark (även torpmiljöerna) etc. på den tidigare utmarken behöver inte större hänsyn tas än vad som allmänt gäller för forn- och kulturlämningar i skogsmark; d.v.s. de enskilda formelementen ska inte skadas. På vissa ytor, t.ex. husgrunder och mindre, välavgränsade områden med fossil åkermark är det lämpligt att ta bort omkullfallna träd så att de kulturhistoriska sammanhangen inte fördunklas.

På några av de innehållsrika och välbevarade inägomiljöerna är det däremot önskvärt att den fortsatta hävden ges en landskaphistoriskt riktig och för de enskilda formerna lämplig inriktning. De större områden med fossil åkermark av äldre karaktär vid Kleva, på Kalvaberget och vid Knaggared (nr 26, 4 resp. 23) skulle förslagsvis kunna betas. Under alla omständigheter är det viktigt att utvecklingen här inte släpps helt fri. Stora mängder döda träd på enskilda formelement eller på de fossila odlingsytor riskerar delvis att förstöra och (framför allt) försvåra de framtida upplevelserna av dessa miljöer. En ”fri utveckling” i de här områdena vore dessutom felaktig ur mer allmän landskaphistorisk synvinkel, men är väl knappast heller aktuell.

Tre områden med delvis olikartad karaktär och historia framstår som lämpliga att satsa lite mer på från kulturmiljösynpunkt. Det gäller de centrala f.d. inägomarkerna vid Kleva, Knaggared och Kroksjöåsen. I de två första fallen rör det sig om kulturhistoriskt samman- satta och innehållsrika ”gårdsmiljöer” med intilliggande ännu öppna eller halvöppna åker- och betesmarker. Här återfinns ett brett spektrum av lämningar i form av hålvägar,

fägator, småskaliga fossila åkerytor, stenmurar m.m. som med ovanligt stor tydlighet bidrar till att åskådliggöra grundläggande landskapshistoriska samband. Ytorna närmast bebyggelselämningarna är dock idag på båda platserna under igenväxning med lövvegetation och bör öppnas upp.

Vid både Kleva och Knaggared finns större arealer med modern, delvis småskalig åkermark som ungefärligen motsvarar odlingsmarkens utbredning på de äldre kartorna. Genom att återuppta åkerbruket på dessa ökar den landskapshistoriska skärpan i hävden samtidigt som betesmark "sparas" och kan styras över till andra, från både natur- och kulturmiljövårdssynpunkt lämpligare ytor.

Figur 19. Den agrara miljön vid Kroksjöåsen är välbevarad, där de kulturhistoriska spåren framför allt avspeglar skogsbygdens utveckling under "den agrara revolutionen". Foto: Pär Connelid.

Vid Kroksjöåsen finns också en sammanhållen agrar miljö som präglas av både småskalighet och ett visst tidsdjup. Både förekomsten av mäktiga terrasskanter och storleken på området kan tyda på att det varit föremål för odling *före* det sena 1800-talets torpetablering. Dagens karaktär på området avspeglar emellertid i första hand "den agrara revolutionens" utveckling, med förhållandevis stora odlingsytor på både torr och fuktig mark. Närvaron av röjningsrösen/stentippar både på och vid sidan av åkerytorna, "avsnörda" mindre tegar och andra formelement samt en varierande naturgeografi skapar dock ovanligt goda förutsättningar att förstå den jordbrukstekniska utvecklingen med utgångspunkt i de bevarade lämningarna. Delar av området är dessvärre under kraftig igenväxning och bör därför röjas radikalt. Det vore önskvärt om en stor del av den f.d. inägomarken vid Kroksjöåsen kunde hållas öppen genom bete i framtiden. Även här skulle naturligtvis en del av åkerbruket kunna återupptas.

LÄNSSTYRELSEN
HALLANDS LÄN